

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ
РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ В УМОВАХ
ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ТА ПАРЛАМЕНТСЬКИХ
ВИБОРІВ – 2019
(НА ПРИКЛАДІ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті здійснено огляд особливостей трансформації регіональної політичної еліти Полтавщини в умовах президентських та парламентських виборів 2019 р. Аналізуються процеси рекрутування та позиціонування локальних еліт, зокрема, в аспекті ціннісних орієнтирів та поведінкових стратегій у боротьбі за владу.

Ключові слова: політична еліта, регіональна політика, виборчий процес.

Oksana Zorych. Features of transformation of regional political elite in the conditions of 2019 presidential and parliamentary elections (on the example of Poltava region). The article provides a review of transformation of the regional political elites in Poltava region during the 2019 presidential and parliamentary election companies. The analysis defines the recruiting and positioning of local elites, their value orientations and behavioral strategies in the power struggle.

Key words: political elites, regional politics, electoral process.

Тема цінностей, ідентичностей, політичної поведінки політичної еліти є однією з центральних проблем сучасної політичної науки. В Україні на поточному етапі розвитку демократичних інститутів, враховуючи суспільний запит на оновлення кадрового складу вищого керівництва країни, у 2019 р.

* **Зорич Оксана Остапівна** – старший науковий співробітник відділу соціально-політичної історії Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, кандидат політичних наук.

були проведені чергові президентські та позачергові парламентські вибори. Саме ці історичні обставини зумовили низку трансформаційних процесів у колі політичної еліти на регіональному та загальнодержавному рівнях.

Мета цієї статті – проаналізувати основні траєкторії трансформацій регіональної політичної еліти Полтавщини в умовах президентських та парламентських виборів 2019 р. Реалізація сформульованої мети досягалася рішенням таких дослідницьких завдань: 1) охарактеризувати поточний стан локальних еліт Полтавщини в аспекті їх ціннісних орієнтирів та поведінкових стратегій у боротьбі за владу під час останніх президентських та парламентських перегонів; 2) проаналізувати процеси рекрутування локальних еліт Полтавщини на рубежі 2018–2019 рр., зокрема, окреслити пускові механізми для оновлення владних еліт області у контексті останніх загальнодержавних передвиборчих кампаній.

Питання трансформації регіональної політичної еліти Полтавщини в умовах президентських та парламентських виборів 2019 р. є малодослідженим серед сучасних науковців. Аналітичні оцінки, які частково охоплюють окремі аспекти становлення і розвитку регіональних політичних еліт на Полтавщині, їх впливу на загальнодержавні політичні процеси, є нечисленними та представленими переважно у місцевій пресі і локальних інтернет-виданнях. Особливий інтерес як джерело знань про політичну еліту Полтавщини викликають веб-сайти, як, наприклад: «Vpoltave.info», «Коло», «Репортер», «Полтавщина», «0532.ua», «Poltava.info», «vechirka.pl.ua», «poltavanews.com.ua», «vestnik.in.ua», «tribuna.pl.ua», де можна знайти численні інтерв'ю та пряму мову перших осіб області, в яких представлено їх оцінки щодо суспільно важливих питань, а також роздуми про власні перемоги та поразки в політиці, «больові точки» сучасного розвитку Полтавщини. Важливими джерелами для аналізу локальної політичної еліти Полтавщини є також сайти Центральної виборчої комісії України, органів державної влади та місцевого самоврядування, зокрема, обласної державної адміністрації, обласної ради, міських рад у Полтавській області.

Сучасна політична еліта Полтавщини є багатоскладовим феноменом. З одного боку, її каркас утворюють високопосадовці, що є офіційними репрезентантами регіону в органах влади на загальнодержавному та локальному рівнях. З іншого боку, політична еліта Полтавщини включає низку тіньових гравців політичного поля, зокрема, представників великого фінансового капіталу, які прагнуть впливати на розподіл влади в регіоні та ведуть боротьбу за контроль над символічним капіталом – громадською думкою, електоральними симпатіями та політичною поведінкою мешканців області. Крім цього, до політичної еліти Полтавщини належить низка представників формальних та неформальних інституцій, які залучені у процес прийняття та впровадження політичних рішень на локальному рівні.

Полтавщина, традиційно ретранслюючи еклектизм та синкретичність у ціннісних орієнтирах як локальної спільноти, так і її політичної еліти, у виборчих процесах 2019 р. продемонструвала консолідацію довколо ідей подальшої демократизації країни і, разом із тим, утвердила низку трендів у політичному позиціонуванні регіональної еліти, її ціннісних орієнтирах та поведінкових стратегіях.

Так, тема оновлення політичних еліт, що активно обговорювалася у суспільстві впродовж останніх років, на Полтавщині на рубежі 2018–2019 років дістала практичне втілення. Символічною точкою відліку для «перезавантаження влади» стало рішення депутатів Полтавської міської ради про розпуск міського виконавчого комітету, а також голосування про дострокове припинення повноважень Полтавського міського голови О. Мамає та висловлення йому недовіри [1] у вересні 2018 р. Підставами для такого рішення стали «численні порушення Конституції України, прав і свобод громадян» з боку міського голови [2]. Так, мер Полтави неодноразово транслював проросійські погляди: «Скільки б не критикували Російську Федерацію, але ми всі прекрасно розуміємо, що вони всі в першу чергу зациклені на патріотизмі, вони всі росіяни розуміють, що їхня держава наймогутніша в світі, і найсильніша в світі. І їхня держава, з їхнім президентом Путіним

може дати відсіч будь-кому» [3]. До того О. Мамай публічно виступав супротивником загальнодержавної ініціативи щодо звернення до ООН та інших міжнародних організацій щодо визнання «ЛНР» та «ДНР» терористичними організаціями, а Росії – агресором на території України. Логіку свого рішення він обґрунтував тим, що «і за попередньої влади завжди утримувався, коли мова йшла про політичні теми всеукраїнського чи міжнародного рівня» [4]. Панросійська риторика О. Мамай стала однією із підстав для об'єднання у 2018 р. політичних опонентів у Полтавській міській раді, зокрема А. Матковського та О. Шамоти, у питанні дострокового припинення повноважень Полтавського міського голови та висловлення йому недовіри. Після цього О. Мамай здійснив спробу реабілітації свого політичного реноме, оскаржуючи в суді відповідні рішення, однак ці позови він програв. На парламентських виборах 2019 р. О. Мамай поступився Д. Нальотову, фактично відійшовши з авансцени великої політики у Полтаві. Загалом кампанія щодо усунення О. Мамай від влади у місті продемонструвала консолідованість полтавської громади та переважної більшості місцевої політичної еліти довкола питань патріотизму та національної самосвідомості, захисту демократичних цінностей та прозахідних геополітичних орієнтирів.

Також, на початку 2019 р. Полтавщина стала епіцентром корупційного скандалу за участі високопосадовців обласної державної адміністрації (далі – ОДА). Зокрема, у ході розслідування Національного антикорупційного бюро було з'ясовано, що керівники Полтавської ОДА були залучені у злочинну схему з вимагання хабарів від підприємців для забезпечення їх перемоги в державних закупівлях [5]. У відповідь на корупційний скандал Президент України П. Порошенко 16 березня 2019 р. звільнив з посади голову Полтавської ОДА В. Головка. Симптоматично, що вакантне місце в адміністрації обійняв колишній заступник В. Головка – Р. Товстий. Цей прецедент засвідчив стійкі канали рекрутування політичної еліти області за принципом «патрон-клієнтських» відносин, коли на хвилі гучної корупційної справи нові високопосадовці області були «старими» обличчями, обра-

ними з кола «Своїх», уже відомих осіб, наближених до попереднього керівництва області. Таким чином центральна влада у Києві прагнула консервувати політичні процеси та забезпечити передбачуваність політичного курсу розвитку Полтавщини. Емпірично обґрунтованою у цьому контексті є дослідницька позиція Н. Селютіної, яка охарактеризувала політико-адміністративну еліту регіонального рівня у термінах закритої соціальної групи, «коли процес її рекрутування характеризується як самовідтворення» [6]. Звідси основні іміджі Полтави як міста, «яке не любить змін» [7], або як «заповідника стабільності» [8].

Ці резонансні події дістали відгук у політичній риторичі низки претендентів на вищі державні посади. Так, зокрема, активно експлуатувалася стратегія відмежування себе від старої системи та акцентування уваги на тому, що нові люди, які роблять «перші кроки» у «великій» політиці, є «Іншими», неангажованими попередньою владою. Так, зокрема, В. Зеленський під час свого візиту до Полтави в грудні 2018 р. заявив про одну, але критично важливу, з його погляду, якість глави держави – порядність, додавши, що «поки що зі списку тих, хто є на горизонті, таких немає» [9]. Відповідні настанови поділяли і полтавці, які наприкінці 2018 р., в той час як окремі провідні аналітичні центри країни ще навіть не заносили В. Зеленського у список потенційних кандидатів на пост Президента України, більшістю голосів вивели його у лідери президентських перегонів [10]. Це стало сенсацією, яка випередила час та продемонструвала готовність мешканців області до якісних змін у політиці – як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Результати президентських виборів на Полтавщині це підтвердили: у першому турі голосування В. Зеленський здобув 35,62%, Ю. Тимошенко – 15,86%, П. Порошенко – 10,6 % голосів виборців. Другий тур закріпив лідерство В. Зеленського – він набрав 82,15% проти 15,62% П. Порошенка [11].

Разом із тим, у політичних агітаційних кампаніях 2019 р. активно застосовувалися популістські методи політичної боротьби. Бажання населення швидких змін тут і зараз діставало відповідний відгук від кандидатів усіх рівнів. Яскраві PR кроки

демонстрував С. Каплін – політичний діяч Полтавщини, кандидат на пост Президента України, який, на противагу заявам Ю. Тимошенко про зниження ціни на газ для населення удвічі, пообцяв у разі своєї перемоги зниження ціни у чотири рази [12]. С. Каплін також заявив про себе як явного супротивника декомунізації в області, назвавши перейменування м. Комсомольск у Горішні Плавні «наругою над людьми» [13]. Інший вищезгаданий політичний діяч області, О. Мамай (двічі мер Полтави, який неодноразово висловлював українофобські позиції, зокрема, був супротивником встановлення у місті пам'ятника І. Мазепі та співав гімн СРСР на сесії міської ради) у ході парламентських перегонів активно застосовував політичні технології «загравання» з електоратом, зокрема, через розіграш квитків на концерти популярних естрадних виконавців. Крім цього, під час парламентських перегонів на Полтавщині було зафіксовано факти політичної мімікрії та фальшування з боку політичних та громадських діячів. Зокрема, О. Петровець та В. Пильник у політичній агітації заявляли про себе як про самовисуванців від ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ «СЛУГА НАРОДУ» та «ГОЛОС», що не відповідало дійсності та вводило в оману виборців. Таким чином окремі особи прагнули реалізувати стратегію позиціонування себе як представників контр-еліти, неангажованих зв'язками із попередньою владою.

Прикметно, що політичні діячі сучасної Полтавщини не мають власних персональних сайтів – серед них, зокрема, О. Мамай, О. Матковський, О. Пругло, С. Каплін та інші. Окремі політичні діячі ведуть Facebook сторінки. Так, активною є Facebook сторінка О. Кулініча [14] – тричі депутата Полтавської обласної ради (2002, 2006, 2010 рр.), народного депутата України VII, VIII скликань. На сторінці політика презентовано короткі біографічні відомості, наявна інформація про зворотний зв'язок, а також низка публікацій щодо ініціатив депутата, зокрема, про ремонт доріг, проведення молодіжних спортивних турнірів, численні зустрічі із виборцями тощо. Також на сторінці розміщено звернення депутата з нагоди різноманітних свят, відеозаписи його

інтерв'ю та виступів у Верховній Раді України. Активним у мережі Facebook є також діючий голова Полтавської обласної ради О. Біленький [15]. Основна увага у дописах на його сторінці приділена зверненням із вітальним словом з нагоди свят, ініціативам, упровадженням Полтавською обласною радою та інформуванням про робочі візити на Полтавщину вищого керівництва держави тощо. Разом із тим, на Facebook сторінках вищезгаданих політичних діячів Полтавщини практично не представлена інформація щодо позицій політиків з основних суспільно-політичних питань, відсутні їх коментарі та реакції на ті чи інші події в регіоні, Україні, світі, практично не висвітлювалася тема передвиборчих кампаній 2019 р. Це свідчить, зокрема, про те, що представники локальної політичної еліти Полтавщини не використовували повною мірою Інтернет-канали комунікації із громадськістю, недооцінюючи їх значний ресурсний потенціал. Перевага у тактиці боротьби за симпатії виборців була віддана традиційним підходам у спілкуванні, а саме – численним зустрічам на місцях.

Тактика «очищення» та кадрового «відмежування» із попередниками була значною мірою застосована командою В. Зеленського. У травні 2019 р. стартував проект Lift, який був покликаний відкрити можливості для нових людей прийти у «велику» політику та реалізувати новаційні рішення у процедурах управління державою [16]. Платформа Lift за задумом її розробників спрямована на реалізацію змін у країні: нових людей на державні та соціальні проекти, інноваційні ідеї та розробки, що сформують державу як зручний сервіс для кожного громадянина України [17]. Основний меседж, який пропонує платформа для користувачів, – у Lift може зайти будь-хто, він створює рівні умови для кожного, хто хоче потрапити у команду, втілити ідею або реалізувати проект, чесний та прозорий відбір спеціалістів, ідей та розробок; можливість особисто брати участь у написанні історії нашої країни; відсутність корупційної та бюрократичної складової під час відбору; інноваційна платформа, яка по-новому розкриває можливості країни та її кадрового потенціалу. Проект

став одним із кроків щодо диджиталізації держави, у тому числі і для відбору кандидатів у депутати Верховної Ради України IX скликання.

Разом із тим, нові ресурсні можливості Інтернет-каналів впливу на перебіг політичного життя в області було продемонстровано з боку кандидатів від ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «СЛУГА НАРОДУ». Так, пусковим механізмом для «перезавантаження» особового складу представників партії в області став Facebook пост О. Сердюкова – 31-річного полтавського підприємця та громадського діяча. На власній сторінці автор розмістив звернення до В. Зеленського, у якому зазначив, що за останні 15 років локальні політичні еліти були своєрідними «хамелеонами», які «моментально перефарбовуються під будь-яку центральну владу», та застеріг майбутнього Президента від підбору однопартійців за критерієм «наближеності та лояльності, а не реальної компетенції, сильної команди за спиною та відчутного бекграунда» [18]. За даними інформаційного видання «Полтавщина», саме після цього звернення із закликом до В. Зеленського не брати у команду людей, пов'язаних зі старими елітами, відбулося оновлення кандидатур від ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «СЛУГА НАРОДУ» у Полтавській області. Разом із тим, як засвідчили результати опитування громадської організації «Інститут розвитку міста», станом на вересень 2018 р. у списку найбільш впливових місцевих політиків у Полтаві окремі персони, які стали репрезентантами області у новому парламенті, як, наприклад, Д. Нальотов, не фігурували взагалі.

Прикметно, що рекрутування до лав партії, за свідченням новообраних депутатів, відбувалося максимально просто: вони заповнили анкету на сайті партії, де виклали свою біографію. Після цього їх кандидатури були розглянуті у штабі партії, далі вони пройшли співбесіду у Києві, після чого у телефонному режимі їм повідомили, що вони перемогли. При цьому заставу за реєстрацію в народні депутати у розмірі 42 тисячі грн за них заплатила партія. Резюмуючи свої враження від процедури рекрутування, новообраний народний депутат від ПОЛІТИЧНОЇ

ПАРТІЇ «СЛУГА НАРОДУ» А. Боблях заявив: «Це для мене було шоком. Я не вірив в те, що так просто можна стати кандидатом в народні депутати – просто заповнити анкету» [19]. При цьому, нова генерація мажоритарників від Полтави чітко позиціонувала себе як контр-еліту та дала різко негативну оцінку діяльності колишнього мера м. Полтава О. Мамає: «Я не бачив від політики Мамає якісних змін. З питаннями, з якими я звертався у міськраду, я наштотувався на стіну нерозуміння. В новій міській владі якісних змін я не бачу. Проривів і бажань робити, щось змінити не бачу. Їх треба всіх змінювати» [19].

За підсумками голосування на позачергових виборах народних депутатів України 2019 р. у Полтавській області перемогу здобула ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «СЛУГА НАРОДУ» (52,53%), на другому місці – політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» (10,31%), замкнула трійку лідерів парламентських перегонів політична партія «Опозиційна платформа – за життя» (10,12%), політична партія «Європейська солідарність» фінішувала із четвертим результатом (5,36%), майже на рівні із підтримкою Радикальної партії Олега Ляшка (5,0%). У одномандатних виборчих округах, яких у Полтавській області нараховувалося вісім, найбільшу кількість голосів набрала ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «СЛУГА НАРОДУ». Серед вісьмох кандидатів, які набрали найбільшу кількість голосів, шестеро – Д. Нальотов, А. Боблях, А. Ляшенко, К. Касай, О. Мовчан, М. Березін – були висуванцями ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «СЛУГА НАРОДУ», лише двоє – Ю. Шаповалов та О. Кулініч перемогли як самовисуванці у 146-му та 147-му одномандатних виборчих округах.

Серед ціннісних та стратегічних пріоритетів новообраних депутатів-мажоритарників були заявлені: скасування недоторканості народних депутатів; реальна боротьба з корупцією; обмеження олігархічних монополій; реформування Збройних сил, проведення пенсійної реформи, зменшення вартості ліків, запровадження «економічного паспорта українця», за яким усі діти отримують частку прибутку від експлуатації природних ресурсів [20]; запровадження електронного голосування на виборах за

допомогою Інтернету та смартфонів [21]; допомога чорнобильцям та розвиток сільської медицини [22]; запровадження базової зарплатні педагогам на рівні трьох мінімальних плюс доплати за кваліфікацію та стаж [23]; розвиток «зеленої» енергетики для зменшення вартості комунальних послуг [24]; посилення відповідальності за корупційні злочини, зокрема, впровадження обов'язкової конфіскації майна корупціонерів [25], формування бюджету знизу за справедливими принципами розподілу [26]; продовження євроінтеграції України і адаптація українського законодавства до норм ЄС [27].

Загалом, політична еліта Полтавщини у виборчих процесах 2019 р. набула структурних та ідеологічних трансформацій. Основним агентом, що ретранслював запит на зміну ціннісних підходів у підготовці, прийнятті та впровадженні політичних рішень, були локальні спільноти. При цьому, виборчі кампанії 2019 р. безпосередньо унаочнили низку тенденцій, що характеризують поточний стан політичної еліти Полтавщини:

- замкнутість регіональної політичної еліти не відповідає суспільним запитам на регулярний та рівноправний діалог із владою, що, своєю чергою, зумовило кризу легітимності діючих керманців в області (зокрема, мера м. Полтави, якому був висловлений вотум недовіри, а також голови Полтавської облдержадміністрації, якого було знято з посади у зв'язку із гучним корупційним скандалом);

- пусковим механізмом для оновлення владних еліт області стали чергові президентські та подальші позачергові парламетські вибори, які уможливили входження в коло регіональних політичних еліт нових облич, зокрема, тих, хто перебував у тіні громадського дискурсу, однак на хвилі оновлення загальнодержавних владних еліт змогли увійти у вищі ешелони влади. Цьому сприяв «ефект парасольки», який забезпечила новим репрезентантам від регіону ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «СЛУГА НАРОДУ»;

- основний меседж, що транслювався при позиціонуванні нових еліт – повне «перезавантаження» влади через відкриття

альтернативних каналів рекрутування у «велику» політику тих людей, чий потенціал у сфері публічного адміністрування досі був нереалізованим: на противагу «патрон-клієнтському» формату залучення до кола «обраних» високопосадовців, що активно використовувався центральною та місцевою владою упродовж усіх років незалежності, було запропоновано відкритий «ліфт» для всіх зацікавлених у здійсненні державного управління;

- «наступальна» поведінкова стратегія команди В. Зеленського в питанні очищення та оновлення влади на всіх рівнях викликала «оборонну» реакцію представників «старого» режиму, які прагнули реабілітувати своє політичне реноме під час парламентських перегонів 2019 р., однак так і не запропонували ціннісних альтернатив у стратегічному плануванні майбутнього як країни, так і області. Популізм та ставка на пасивність громади, симпатію якої планувалося здобути через посередництво популярних естрадних виконавців, та інші примітивні способи «загравання» з електоратом показали свою неефективність у боротьбі за голоси виборців на рівні Полтавської області;

- ціннісна домінанта якісної та відкритої політики, що пропагувалася командою новообраного Президента, здобула підтримку більшості виборців Полтавської області як під час чергової президентської, так і позачергової парламентської кампаній. Суспільний запит на етичну домінанту у здійсненні державної політики, зокрема в аспекті відповідального та відкритого урядування, базованого на демократичних принципах, став переважаючим чинником у перемозі представників ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «СЛУГА НАРОДУ» у масштабі Полтавської області.

1. Про дострокове припинення повноважень Полтавського міського голови Мамая Олександра Федоровича / Документи / Офіційний сайт Полтавської міської ради та виконавчого комітету. URL: <http://www.rada-poltava.gov.ua/documents/>

2. Обґрунтування підстав щодо дострокового припинення повноважень Полтавського міського голови Олександра Мамає. URL: <https://poltava.to/news/48267/>

3. Дострокова відставка мера Полтави: за які «заслуги» звільнили Олександра Мамає. URL: https://24tv.ua/dostrokovaya_vidstavka_mera_poltavi_za_yaki_zaslugi_zvilnili_oleksandra_mamaya_n1032554

4. Мер Полтави не буде визнавати «ЛНР» і «ДНР» терористичними організаціями // Інтернет-видання «Полтавщина». URL: <http://poltava.to/news/32192/>

5. Деталі корупційної схеми у Полтавській ОДА – подробиці з ухвали суду. URL: <https://poltava.to/news/50060/>

6. Селютіна Н. Інкорпораційні канали формування регіональної політико-адміністративної еліти // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2010. С. 22–24.

7. Коба О. Біполярний політичний розлад. Які сили представляють Полтавщину в радах різних рівнів // Тиждень. UA. URL: <http://tyzhden.ua/Society/174478>

8. Буткевич Б. Заповідник «стабільності» // Тиждень. UA. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/174479>

9. Володимир Зеленський у Полтаві розповів про схожість із «Слугою народу», рішення про похід у президенти та головну якість голови держави. URL: <https://www.0532.ua/news/2253229/volodimir-zelenskij-u-poltavi-rozpoviv-pro-shozist-iz-slugou-narodu-risenna-pro-pohid-u-prezidenti-ta-golovnu-akist-golovi-derzavi-video>

10. Сенсаційні результати опитування: Полтава обирає Президентом Володимира Зеленського. URL: <https://www.0532.ua/news/2207967/sensacijni-rezultati-opituvanna-poltava-obirae-prezidentom-volodimira-zelenskogo>

11. Вибори Президента України. Результати голосування в межах регіонів. Центральна виборча комісія України. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp001.html>

12. Каплін пообіцяв знизити ціну на газ в 4 рази. URL: <https://www.slovoidilo.ua/promise/47459.html>

13. Каплін: «Горішні Плавні – це наруга над людьми». URL: <https://www.0532.ua/news/1238637/kaplin-gorisni-plavni-ce-naruga-nad-ludmi>

14. Кулініч О. Facebook сторінка. URL: <https://www.facebook.com/OlehKulinich/>

15. Біленький О. Facebook сторінка. URL: <https://www.facebook.com/o.bilenkyi/>
16. Команда Зеленського: Соціальний ліфт відкрито. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/05/28/7216338/>
17. Соціальний ліфт відкрито: веб-сайт. URL: <https://lift.net.ua>
18. Дорогой Владимир Зеленский. URL: <https://www.facebook.com/OleksiiSerdiukov/posts/2319288838340891>
19. Зе-кандидати від Полтави: ми новачки, ми багато не знаємо, ми розберемося. URL: <https://poltava.to/news/51484/>
20. Передвиборна програма. Нальотов Д. О. URL: <https://www.cvkv.gov.ua/pls/vnd2019/wp407pt001f01=919pf7201=21152.html>
21. Передвиборна програма. Боблях А.Р. URL: <https://www.cvkv.gov.ua/pls/vnd2019/wp407pt001f01=919pf7201=21164.html>
22. Передвиборна програма. Ляшенко А. О. URL: <https://www.cvkv.gov.ua/pls/vnd2019/wp407pt001f01=919pf7201=21183.html>
23. Передвиборна програма. Касай К. І. URL: <https://www.cvkv.gov.ua/pls/vnd2019/wp407pt001f01=919pf7201=21120.html>
24. Передвиборна програма. Мовчан О. В. URL: <https://www.cvkv.gov.ua/pls/vnd2019/wp407pt001f01=919pf7201=21126.html>
25. Передвиборна програма. Березін М. Ю. URL: <https://www.cvkv.gov.ua/pls/vnd2019/wp407pt001f01=919pf7201=21136.html>
26. Передвиборна програма. Шаповалов Ю. А. URL: <https://www.cvkv.gov.ua/pls/vnd2019/wp407pt001f01=919pf7201=15333.html>
27. Передвиборна програма. Кулініч О. І. URL: <https://www.cvkv.gov.ua/pls/vnd2019/wp407pt001f01=919pf7201=17218.html>